

VI. RELIGIE

LEGĂTURI CULTURALE ȘI SPIRITUALE DACO-ROMANE CU
LUMEA OCCIDENTALĂ

Mircea PĂCURARIU

Academia Română, București

Tel:0743/417077

Abstract

The author demonstrates that the beginnings of the Romanian theological culture must be placed as early as the 4th-6th centuries, in the Dacian-Roman era of its history. In the former Roman province Scythia Minor, the territory between the Danube and the Black Sea, several Dacian-Roman theologians lived in those times. Historians refer to them as Scythians.

The first literary pieces in those times were the so-called "martyr acts", written in Latin, rendering the way in which certain priests in Scythia Minor died as martyrs. After 313, when Christian religion became official in the Roman Empire, there was information on the existence of a bishopric in Tomis (present-day Constanta). A number of bishops there became widely known for their participation in certain synods, local or ecumenical, as well as due to their works. We should mention the following bishops: Vetranion (369), Teotim (392), John = Ioan (ante 448), Paternus (ante 518), Valentinian (549).

We should also mention some monks from Scythia Minor. John Cassian and his friend Gherman traveled to the Holy Land and to the desert lands in Egypt, to Jerusalem, where they enjoyed the friendship of Saint John Chrysostom, and to Rome. Gherman died in Rome and John Cassian left for South Gaul, to Massilia (present-day Marseille), where he founded an abbey and a nunnery. There he wrote three important theological works: On Monastic Settlements and Community Life and the Healing of the Eight Capital Sins, Talks to Egyptian Monks, On God's Embodiment. His work was published in various collections of patristic writings, including Sources chretiennes, Paris (3 volumes). His work was studied by several Catholic, Protestant, Anglican and Orthodox theologians.

Another Dacian-Roman theologian was Dionisie Exiguus, a monk who lived in a monastery in his country, then moved to Constantinople, but spent the longest part of his life in Rome, where he worked in the Papal Chancellor's office. He translated a series of theological works from Greek into Latin and edited works on the calendar and Easter calculus. Most importantly, he initiated the current chronological system, which is based on the counting of the years since the birth of Christ = 753 ab urbe condita, but with an error of 4 or 5 years.

Another era of Danube-Balkan Romanity, namely the Dacia Mediterranea province, was the residence place of the Dacian-Roman bishop Niceta de Remesiana (+ after 414). He wrote in Latin on catechism and liturgy. His most important work was The Catechism in 6 chapters (Libelli instructionis, written while he was getting ready to be baptized.

Cuvinte cheie: cultura română, limba română, teologi călugări daco-romani.

Mult timp eram obișnuiți cu ipoteza că începuturile culturii românești – în limba slavonă – datează abia din secolul al XV-lea, mai precis din timpul lui Ștefan cel Mare și că prima mărturie de limbă românească o constituie cunoscuta scrisoare a lui Neacșu din Câmpulung către autoritățile brașovene din anul 1521. Dar în ultimele trei decenii câțiva oameni de cultură din cadrul Bisericii au dovedit – cu argumente convingătoare – că trebuie să vorbim de o « cultură daco-romană » de limbă latină, dezvoltată în strânsă legătură cu cultura greco-romană și creștină din primele șase secole ale erei creștine. Și dacă acad. Alexandru Rosetti considera că « limba română reprezintă

faza actuală a limbii latine vorbite în provinciile «romane dunărene romanizate», înseamnă că începuturile culturii românești datează – prin strămoșii noștri – încă din primele secole creștine.

Lucrări remarcabile în acest sens au scris Ioan G. Coman de la Institutul teologic universitar din București (*Scriitori bisericești din epoca străromână*, București, 1979, 376 p.), mitropolitul Olteniei Nestor Vornicescu (*Scrieri patristice în Biserica ortodoxă română până în secolul XVII* (Craiova, 1983, 448 p. și o ediție nouă sub titlul *Primele scrieri patristice în literatura noastră* (Craiova, 1984, 638 p.), profesorul universitar Mihai Diaconescu (*Istoria literaturii daco-romane*, București, 1999, 832 p.), la care se adaugă și câțiva cercetători ai vieții creștine din fosta provincie romană Scythia Minor, Dobrogea de mai târziu (profesorii de teologie Niculae Șerbănescu, Ioan Rămureanu, Emilian Popescu, Mircea Păcurariu ș.a.). Prin cercetările lor, au dovedit că în secolele IV-VI, au scris lucrări remarcabile câțiva teologi daco-romani născuți în provincia Scythia Minor (Dobrogea de mai târziu) lucrări receptate în toată lumea creștină de atunci, mai corect spus în cele două centre politice, economice, culturale și eclesiastice, Roma antică (ocupată de heruli în 476) și Constantinopol sau „Roma cea nouă”, devenită capitala Imperiului roman „de Răsărit” (inaugurată oficial în anul 330). Erau scriitori care și-au scris operele în limba latină, mai puțin în limba greacă, buni cunoscători ai culturii greco-romane, dar și ai teologiei creștine, unii dintre ei participanți la lucrările unor sinoade ecumenice și locale ale timpului.

Primele manifestări culturale creștine pe teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră îl constituie așa-numitele „*Acte martirice*”, scurte relatări referitoare la modul în care au fost anchetați, chinuiți și apoi uciși aceia care se declarau creștini și refuzau să abjure de la credința lor. Cele mai cunoscute „acte martirice” datează din timpul împăratului Dioclețian (284-305), ultimul mare persecutor al creștinilor. Cel mai vechi „Act martiric” scris în Scythia Minor este cel al Sfinților Epictat și Astion din Halmyris (azi Murighiol, jud. Tulcea), care a pățit prin anii 298-303.

Mult mai târziu s-a scris „Actul martiric” al Sfântului Emilian din Durostorum (Silistra de azi), care a îndurat moarte martirică în ziua de 18 iulie 362, în timpul împăratului Iulian Apostatul (361-363), care a reluat persecuțiile, dar pentru scurt timp.

Menționăm și un „act martiric” scris în cinstea unui tânăr cu numele Sava, martirizat de goți în Câmpia Munteniei, în apropierea râului Buzău, care a pățit pentru Hristos în ziua de 12 aprilie 372. Actul său martiric – a fost redactat în anul 374 în limba greacă, sub forma unei *Scrisori a Bisericii din Gothia către Biserica din Capadocia*, în Asia Mică, redactată de episcopul Vetranion din Tomis (Constanța de azi) și adresată Sfântului Vasile cel Mare, arhiepiscop în Cezareea Capadociei.

Au mai fost redactate și alte acte martirice, scrise în limba latină, în cinstea unor creștini care au suferit moarte martirică în provinciile romane sud-dunărene. Ele au intrat treptat în așa-numitele „Martirologii”, care erau cunoscute în toată lumea creștină, constituind o lectură pioasă pentru preoții și credincioșii de atunci.

În afară de aceste „Acte martirice”, în Scythia Minor au fost redactate și câteva lucrări teologice propriu zise, mai ales de către titularii scaunului episcopal de la Tomis, toți oameni de mare cultură. Reținem între ei pe episcopul *Vetranion*, atestat documentar în anul 369, autorul Actului martiric al Sfântului Sava, despre care istoricii bisericești ai timpului (Sozomen, Teodoret din Cir) au scris foarte elogios. Același lucru se poate spune și despre episcopul *Teotim I* (392) pe care un mare teolog apusean, Ieronim († 420), îl prezenta elogios în lucrarea sa *De viris illustribus*, relatând că „a scris scurte tratat, în forma unor dialoguri, în stilul vechii retorici”; scurte fragmente din opera lui teologică (explicări la anumite texte evanghelice) sunt păstrate în lucrarea Sfântului Ioan Damaschin († 749) *Sfintele Paralele*. Și el este consemnat de istoricii bisericești Sozome și Sozomen în lucrările lor. Era prieten cu marele predicator și teolog Sfântul Ioan Gură de Aur, arhiepiscopul Constantinopolului.

Un episcop cu numele *Ioan*, înainte de 448, participa direct la disputele teologice ale

timpului, fiind considerat de scriitorul latin Marius Mercator ca „unul din cei mai buni teologi ai timpului” și „unul din cei mai aprigi adversari ai ereziilor nestoriană și monofizită”, apărând mereu credința ortodoxă.

Apreciați teologi au fost și episcopii *Paternus*, la începutul secolului al VI-lea, și *Valentinian*, pe la mijlocul aceluiași secol, care întrețineau corespondență – pe teme teologice – cu papa Virgilius al Romei.

În afară de acești episcopi de Tomis, notăm și numele unor teologi daco-romani, deci originari din Scythia Minor, cunoscuți în cercuri eclesiastice și culturale din întreaga lume creștină de atunci. Cei dintâi au fost cuvioșii călugări *Ioan Casian* și *Gherman*. Despre cel dintâi știm că s-a născut într-un „Vicus Cassianus” în jurul anului 360, că a intrat de tânăr într-o mănăstire din locurile natale, ca apoi să plece împreună cu sora sa și cu prietenul său Gherman în Țara Sfântă. Au stat acolo vreo cinci ani într-o mănăstire din apropiere de Betleem, după care au petrecut vreo șapte ani în marile așezări monahale din pustiurile Egiptului, unde au cunoscut mulți călugări care trăiau o viață duhovnicească remarcabilă.

În jurul anului 400, cei doi călugări erau în Constantinopol, unde Ioan Casian a fost hirotonit diacon, iar Gherman preot de însuși marele Părinte bisericesc Sf. Ioan Gură de Aur, de prietenia căruia se vor bucura. Pentru că Sf. Ioan era prigonit de împărăteasa Eudoxia, dar avea și câțiva adversari din rândul ierarhilor timpului, a fost înlăturat din scaunul de arhiepiscop și exilat. În această situație, cei doi călugări daco-roman au plecat la Roma ca să-i prezinte papei Inocențiu I rugămintea clerului și a credincioșilor din Constantinopol de a-l ajuta pe Sf. Ioan Gură de Aur, dar intervenția lor n-a avut urmările dorite, căci Sf. Ioan și-a petrecut ultimii ani de viață în exil († 407).

Probabil Gherman a murit în fosta capitală a Imperiului roman. De acolo Ioan Casian a plecat singur la Massilia în sudul Galliei (Marsilia de azi), unde a fost hirotonit preot și a întemeiat două mănăstiri, una de călugări, alta de călugărițe, organizându-le după modelul celor din Țara Sfântă și din pustiurile Egiptului. Acolo a și murit, probabil în anul 435 și curând a fost cinstit ca sfânt, inițial în sudul Galliei, apoi în Bisericile apusene (prăznuit la 23 iulie) și, în sfârșit, în Bisericile răsăritene (prăznuit la 29 sau 28 februarie în anii nebisecți).

Sf. Ioan Casian a scris trei lucrări teologice în limba latină, care l-au făcut cunoscut în toată lumea creștină. Prima a fost scrisă la rugămintea unui episcop din Gallia, cu numele Castor și se intitula *Despre așezămintele mănăstirești cu viață de obște și despre vindecarea celor opt păcate principale*, în 12 cărți (capitole). În primele patru cărți prezenta regulile monahale propriu-zise, iar în celelalte îndruma pe călugări cum să lupte împotriva a opt păcate: lăcomia, desfrânarea, iubirea de argint, mânia, tristețea, neliniștea, slava deșartă și trufia.

A doua și cea mai importantă lucrare a Sf. Ioan Casian se intitula *Convorbiri cu Părinții* (Conlationes Sanctorum Patrum), în 24 de cărți, în care se ocupa cu menirea unui călugăr și cu lupta lui neîncetată pe care trebuie să o ducă pentru desăvârșirea propriei sale vieți. Erau prezentate întrebările puse de el însuși, dar mai ales de Gherman, unor călugăr cu viață aleasă din pustiurile Egiptului, precum și răspunsurile aceluia, deci era un *Pateric*, în accepțiunea de azi. Trebuie să notăm că valoarea acestor Convorbiri constă mai ales în modul ingenios în care Gherman știa să pună întrebările, încât s-ar putea spune că el este un adevărat „coautor”. Erau întrebări sau teme de teologie dogmatică și de spiritualitate creștină, dar și teme de filosofie și psihologie. Amândoi călugării daco-romani erau interesați să cunoască părerile Părinților pustiei despre lupta împotriva păcatului – mai ales prin post și rugăciune –, despre desăvârșire, rugăciune și altele. Întrebările lor pun în lumină temeinica lor pregătire teologică și filosofică.

A treia lucrare a Sf. Ioan Casian se intitula *Despre Întruparea Domnului* (De incarnatione Domini), în șapte cărți, în care combătea – cu argumente din Sf. Scriptură și din lucrările unor teologi – îndeosebi pe ereticul Nestorie, din prima jumătate a secolului V.

Din cele expuse aici foarte succint, rezultă că Sf. Ioan Casian a fost unul din cei mai de seamă reprezentanți ai teologiei de la începutul secolului V. El a făcut legătura între Răsărit și Apus,

prin contactele pe care le-a avut cu ierarhi din toată lumea creștină de atunci, dar și prin cele două mănăstiri pe care le-a întemeiat în sudul Galliei, prin cele trei lucrări pe care le-a redactat. Deși a părăsit de tânăr locurile natale, trăind departe de ele, presupunem că anumite copii după lucrările sale au ajuns și la ierarhii daco-romani de la Tomis și la teologii din Scythia Minor. În veacurile mai apropiate de noi anumiți călugări români, mai ales din Mănăstirea Neamț, i-au tradus opera în românește, difuzată apoi prin copii în manuscris. Mult timp a fost cunoscut la noi sub numele de Casian Romanul sau Râmleanul (de la Râm = Roma). În secolul al XX-lea mai mulți teologi catolici francezi (Henri Marrou, E. Pichery, Jean-Claude Guy), precum și englezul Chadwick Owen i-au studiat opera, care a fost tradusă în 3 volume la Paris, în 1955-1959. În românește a fost tradus parțial de părintele Dumitru Stăniloae și integral de profesorii Vasile Cojocaru și David Popescu (*Scrieri alese*, București, Editura Patriarhiei 1990, 908 p., cu un temeinic studiu introductiv semnat de prof. univ. Nicolae Chițescu).

Un alt teolog daco-roman de mare prestigiu a fost *Dionisie cel Mic* sau *Exiguul* (c. 470 – c. 545), pe care biograful și prietenul său Cassiodor (prim ministru al regelui Theodoric al ostrogoților) îl prezenta ca fiind „de neam scit” (adică din Scythia Minor, n.n.), dar cu maniere întru totul romane, foarte priceput în ambele limbi (latină și greacă, n.n.), cunoscător perfect al Sfintei Scripturi și al Dogmaticii”. Însuși Dionisie, în prefața unei traduceri făcute de el, scria că Scitia era „patria” sa, iar în prefața unei alte traduceri își arăta recunoștința față de un episcop cu numele Petru care i-a îndrumat pașii în copilărie, probabil vreun ierarh de la Tomis. Presupunem că a intrat de tânăr într-o mănăstire din „patria” sa, adică din Scythia Minor, după care a ajuns la Constantinopol și în Orient.

Probabil în anul 496 a fost invitat la Roma, unde a trăit în mănăstirea Sfânta Anastasia și a fost hirotonit preot. La Roma a lucrat ani în șir în cancelaria papală, a făcut traduceri din grecește în latinește, a predicat și a instruit pe cei care se pregăteau să intre în cler. Spre sfârșitul vieții se pare că s-a retras în mănăstirea Vivarium din Calabria, întemeiată de prietenul și admiratorul său Cassidor, retras și el acolo.

Dionisie Exiguul a tradus mai multe lucrări teologice din limba greacă în limba latină. Menționăm între ele lucrarea *Despre crearea omului* a Sfântului Grigorie episcop de Nissa, câteva scrisori cu conținut teologic și alte lucrări ale Sfântului Chiril, arhiepiscopul Alexandriei din Egipt, câteva vieți de sfinți și altele. De asemenea, a tradus câteva lucrări cu caracter canonic-juridic, între care și *Canoanele zise „apostolice”*, cu hotărâri (canoane) ale unor sinoade ecumenice și locale. A mai întocmit o „colecție de decrete” date de opt papi, numită după numele său „colecția dionisiană”. Ambele colecții au cunoscut o largă circulație în Biserica apuseană.

Unii cercetători ai operei sale îi atribuie și un „*Florilegiu*”, adică o culegere de texte din operele unor mari teologi de până la el (Sfinții Atanasie al Alexandriei, Grigorie de Nazianz, Vasile cel Mare al Cezareei, Ciprian al Cartaginei, Ambrozie al Mediolanului, Ilarie din Pictavium, Augustin din Hippo Regius în Africa de Nord și alții), mai ales texte referitoare la probleme teologice care se discutau atunci.

În același timp, Dionisie a fost preocupat de probleme de astronomie, calendaristică sau referitoare la stabilirea datei Paștilor. Lucrările sale de acest gen au fost incluse în *Cartea despre Paști* (Liber de Paschate): *Pascaliala adevărată și regulile îndreptării ei, Precizări pentru stabilirea datei Paștilor, Elementele calculului calendaristic și pascal* și altele.

În mod deosebit trebuie subliniat faptul că daco-romanul Dionisie Exiguul este cel care a stabilit „era creștină”, adică actualul sistem cronologic, cu numărarea anilor de la nașterea lui Hristos. Este adevărat că a făcut o greșală de 4 sau 5 ani, fixând-o în anii 754 sau 753 „de la întemeierea Romei” („ab Urbe condita”), în loc de 749, dar eroarea lui a fost observată mai târziu. Noua „eră creștină” a fost adoptată în Italia încă din timpul vieții sale, în secolul VII în Gallia (Franța), în secolele VIII – IX în Britannia (Anglia), apoi, treptat, în toate țările lumii, chiar în cele necreștine.

Rezultă că Dionisie Exiguul a fost un mare teolog, preocupat de problemele dogmatice care

tulburau atunci Biserica, un traducător de opere teologice grecești în limba latină, dar și un om de cultură profană, cu bune cunoștințe de calendaristică și astronomie, căruia îi datorăm actualul sistem cronologic folosit azi în toată lumea. Numeroși teologi germani (Wilhelm Peiz, Hubert Wurm) și români (Aloisie Tăutu, Ioan Coman, Gheorghe Drăguliu, mitropolitul Nestor Vornicescu, Mihai Diaconescu) au pus în lumină personalitatea sa.

În disputele hristologice, deci referitoare la Iisus Hristos de la începutul secolului al VI-lea, au fost implicați mai mulți „călugări sciți”, adică din Scythia Minor, deci tot daco-romani. Între ei îl notăm pe *Ioan Maxențiu* care a scris la Constantinopol opt „*Libelli*” (cărțile) în care se ocupa cu diverse probleme de hristologie și antropologie. Despre un *Petru diaconul* se crede că a tradus anumite lucrări teologice din limba greacă în latină și că ar fi redactat chiar un „*florilegiu*” cu astfel de texte. Un alt teolog „scit” era *Leonțiu*, rudă cu un vestit general Vitalian și alții.

Notăm aici și un reprezentant al culturii „laice” daco-romane și anume *Aethicus Histricus*, din secolele IV-V. Era un negustor, navigator, memorialist și geograf originar din Histria, înfloritor centru economic la Marea Neagră („*natione scythice*”). Este autorul lucrării *Cosmographia*, cu importante date geografice, care vor fi apoi utilizate în Apusul Europei (între alții și de Sfântul Isidor, arhiepiscop de Sevilla, în Spania (c. 550-635).

În sfârșit, considerăm necesar să menționăm aici și doi teologi daco-romani din alte două provincii romane, din sudul Dunării. Primul este episcopul *Laurențiu de Novae* (azi Sviștor) din provincia Moesia Inferior. A scris două omilii (predici la texte nou-testamentare) în limba latină: *Despre pocăință* și *Despre milostenie*, care se pare că erau adresate unor comunități creștine daco-romane.

Un alt mare teolog daco-roman a fost episcopul *Niceta de Remesiana* din provincia Dacia Mediterranea (azi satul sârbesc Bela Pelanka, nu departe de granița cu Bulgaria, † după 414). Date despre el se găsesc în două poeme pe care i le-a dedicat prietenul său, episcopul Paulin din Nola din Italia, cu ocazia a două vizite pe care i le-a făcut acolo. Din acele poeme, rezultă că Niceta predica în limba latină, contribuind la „romanizarea” și „încreștinarea” daco-romanilor și a unor neamuri „barbare” care locuiau în sudul Dunării. Pe lângă predica orală, de la Niceta au rămas și câteva lucrări, redactate tot în limba latină. Cea mai importantă era *Catehismul sau Cărțile de învățatură* în șase cărți (*Libelli instructionis*), scrisă pentru cei care se pregăteau să primească botezul (catehumeni). A mai scris și lucrări cu profil dogmatic: *De ratione fidei* (Despre rațiunea credinței), *De Spiritus Sancti potentia* (Despre puterea Sfântului Duh), *De Symbolo* (Despre Simbolul de credință), *De diversis appellationibus* (Despre diferitele numiri ale Domnului), la care se adaugă două cuvântări cu caracter practic-liturgic: *De vigiliis servorum Dei* (Despre privegherea robilor lui Dumnezeu) și *De psalmodiae bono* (Despre folosul cântării de psalmi), precum și imnul *Te Deum laudamus* (Pe Tine, Dumnezeule, te laudăm).

Personalitatea Sfântului Niceta de Remesiana, a preocupat pe mulți teologi apuseni (A.E. Burn, Jaques Zeiller, Klaus Gamber), dar și români, mai ales Ioan Coman, L.A. Tăutu, Ștefan Alexe, care a tradus mult din opera sa în românește, mitropolitul Nestor Vornicescu, Mihai Diaconescu și alții.

Așadar, acești ierarhi și teologi daco-romani din Scythia Minor și din sudul Dunării, din provinciile aparținătoare „romanității orientale”, au scris o serie de lucrări teologice deosebit de valoroase, dar în același timp, au întreținut legături cu marii teologi din întreaga lume creștină de atunci, adică din Răsăritul și Apusul Europei, din Asia Mică și din nordul Africii. Cu alte cuvinte, strămoșii noștri daco-romani s-au „integrat” prin ei în cultura greacă și romană de atunci, au devenit „europeni” în accepțiunea de azi a cuvântului. De aceea, considerăm potrivit să încheiem prin cuvintele scrise cu peste un sfert de secol în urmă de cel mai ilustru patrolog român, profesorul Ioan Coman din București: „Am fost puși în circulație europeană prin opere scrise în limba latină de oameni ca Niceta de Remesiana, Ioan Casian, Ioan episcop de Tomis, Ioan Maxențiu, Dionisie cel Mic și diverși „călugări sciți” (cel puțin trei cu numele de Ioan), așa cum, în același timp, viitorul popor francez intra în aceeași circulație europeană, cu aceeași limbă, prin Ilarie din Poitiers, Martin

și Grigorie de Tours, Sulpicie Sever etc., poporul italian prin episcopi ca Ambrozie și scriitori ca Rufin, Ieronim, Paulin de Nola, iar poporul spaniol prin Prudențiu, Isidor de Sevilla etc.” (Rev. „Ortodoxia”, an 33, 1981, nr. 3, p. 361).